

MAVZU; YALPI TALAB YALPI TAKLIF MODELI

Urinboyeva Yulduz Pirnazarovna - i.f.f.dok., dotsen

Sharipov Ruslan Bektemir o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya; Ushbu maqola yalpi talab va yalpi taklif haqida so'z yuritilgan

Аннотация; В этой статье рассматриваются общие спрос и общее предложение."

Annotation; This article discusses aggregate demand and aggregate supply

Kalit so'zlar; Yalpi talab va taklif modeli , Bozor balanslashuvi , Iqtisodiy o'sish, Inflatsiya ,

Ключевые слова: Модель совокупного спроса и предложения, Рыночное равновесие, Экономический рост, Инфляция

Key words; Aggregate Demand and Supply Model, Market Equilibrium, Economic Growth, Inflation

Har qanday bozorda vaziyat talab va taklif o'rtasidagi nisbatga bog'liq bo'lib, ular hajmlarining o'zgarishi baholarning o'zgarishini keltirib chiqaradi. Baholarning o'zgarishi esa talab va taklif hajmlariga ta'sir ko'rsatadi. Bunday o'zaro bog'liqlik umumlashtirilgan holda ko'rib chiqiladigan milliy bozorga ham ta'luqlidir.

Alohida tovarlar va xizmatlar bozoridagi bunday bog'liqlik talab va taklif modeli yordamida tadqiq qilinishini yaxshi bilamiz. Ammo makroko'lamda milliy ishlab chiqarish hajmining o'zgarishi bilan birga baholar umumiy darajasining o'zgarishi o'rtasida bog'liqlikni tadqiq qilish, nima uchun milliy ishlab chiqarish hajmi ayrim davrlarda barqaror o'sishi, ba'zi davrlarda esa pasayib ketishni izohlab berish uchun bu modellardan foydalanib bo'lmaydi.

Bu vazifani bajarish uchun yalpi talab - yalpi taklif (AD-AS aggregate demand-aggregate supply) modelidan foydalanamiz.

Bu modelda yalpi taklif, baholarning umumiy darajasi kabi agregat

ko'rsatkichlaridan foydalaniladi.³⁵

Makroiqtisodiyotda AD-AS modeli ishlab chiqarish hajmlari va baholar darajalarining tebranishlarini hamda ular o'zgarishining oqibatlarini o'rganish uchun bazaviy model bo'lib hisoblanadi. AD-AS modeli yordamida davlat iqtisodiy siyosatining turli variantlari tasvirlab berilishi mumkin. Yalpi talab (Aggregate Demand):

Yalpi talab — bu iqtisodiyotdagi barcha iste'molchilar, firmalar, davlat va xorijiy xaridorlarning umumiy talabidir. Yalpi talabning asosiy komponentlari quyidagilar:

- Xarid qilishni istagan xususiy iste'molchilar (yoki uy xo'jaliklari) tomonidan talab qilingan tovarlar va xizmatlar.
- Investitsiyalar (firmalar tomonidan) – kompaniyalar tomonidan amalga oshiriladigan moliyaviy sarmoyalar, masalan, yangi zavodlar qurish, uskunalar sotib olish.
- Davlat xaridlari – davlat tomonidan moliya, infratuzilma va boshqa omillar uchun amalga oshiriladigan xarajatlar.
- Xorijiy talab – boshqa mamlakatlardan eksport qilishga bo'lgan talab.

Yalpi talabni ko'rsatuvchi grafikda umumiy narxlar darajasi va ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi bog'lanish ko'rsatiladi. Narxlar pasayganda talab ko'payishi, narxlar oshganda esa talab kamayishi mumkin.

2. Yalpi taklif (Aggregate Supply):

Yalpi taklif — bu iqtisodiyotdagi barcha ishlab chiqaruvchilar tomonidan taqdim etilgan tovarlar va xizmatlar miqdori. Bu, asosan, iqtisodiyotning umumiy ishlab chiqarish quvvatlariga bog'liq bo'ladi. Yalpi taklifning ta'rifi quyidagilarga qarab farq qiladi:

- Qisqa muddatli (Short-Run Aggregate Supply, SRAS) – bu vaqt ichida ishlab chiqarishning qisman o'zgartirilishi, masalan, ishchi kuchining yoki resurslar narxining o'zgarishi.
- Uzun muddatli (Long-Run Aggregate Supply, LRAS) – bu iqtisodiyotning to'liq ishchi holatiga erishgan va resurslarni optimal darajada ishlatgan

holatni ifodalaydi.

Yalpi taklifni belgilovchi omillar quyidagilar bo'lishi mumkin:

- Ishlab chiqarish resurslari (masalan, yer, kapital, ishchi kuchi)
- Texnologik yangilanishlar
- Narxlar va maoshlar
- Davlat siyosati (masalan, soliq siyosati yoki subsidiya)

3. Modelning Ishlash Mexanizmi:

Yalpi talab va yalpi taklif modeli bozorning umumiy iqtisodiy holatini, inflyatsiya darajasini va iqtisodiy o'sish sur'atlarini tahlil qilishda qo'llaniladi. Agar yalpi talab yalpi taklifdan yuqori bo'lsa, inflyatsiya oshishi mumkin, aks holda iqtisodiyotda deflyatsiya yoki ish bilan ta'minlanmaganlik bo'lishi mumkin.

4. Siyosiy Ta'sirlar:

- Monetar siyosat: Markaziy banklar, foiz stavkalarini o'zgartirish orqali yalpi talabni boshqarishga harakat qilishi mumkin.
- Fiskal siyosat: Davlat soliqlarni o'zgartirish va xarajatlarni oshirish orqali yalpi talabni rag'batlantirishi yoki kamaytirishi mumkin.

Ushbu model, ayniqsa, iqtisodiy o'sishni va inflyatsiyani tahlil qilishda yordam beradi, chunki ular iqtisodiyotdagi umumiy talab va taklifning o'zgarishlariga bog'liq.

Yalpi talab – uy xo'jaliklari, korxonalar, hukumat va chet ellik xaridorlarning baholarning ma'lum darajasida iqtisodiyotda ishlab chiqarilgan yakuniy tovarlar va xizmatlarning umumiy hajmiga bo'lgan talabidir.

Yalpi talab (AD) va uning harakatlanishiga ta'sir qiluvchi omillar

Yalpi talab — bu iqtisodiyotdagi barcha iste'molchilar, firmalar, davlat, va xorijiy bozorlarning umumiy talabidir. Yalpi talabning matematik ifodasi quyidagicha bo'lishi mumkin: $AD = C + I + G + (X - M)$ $AD = C + I + G + (X - M)$ bu yerda:

- C — xususiy iste'mol (uy xo'jaliklari tomonidan tovarlar va xizmatlarga talab),
- I — investitsiyalar (firmalar tomonidan yangi ishlab chiqarish quvvatlari

va uskunalar sotib olish),

- G — davlat xarajatlari (infratuzilma, himoya, ta'lim, sog'liqni saqlash, va boshqalar),

- $X - M$ — eksport (X) minus import (M), ya'ni net eksport.

Yalpi talabning harakatlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar:

1. Narxlar darajasi: Yalpi talabning harakati ko'pincha umumiy narxlar darajasiga bog'liq bo'ladi. Narxlar oshsa, odamlar va firmalar kamroq tovar va xizmatlar sotib oladi. Narxlar tushsa, aksincha, talab ortadi. Bu “inflatsiya va deflyatsiya” tushunchalari bilan bog'liq.

2. Real pul miqdori: Agar inflyatsiya darajasi o'ssa, pulning haqiqiy qiymati kamayadi, bu esa xarid qobiliyatining pasayishiga olib keladi. Natijada, umumiy talab kamayadi.

3. Raqobatbardosh foiz stavkalar: Foiz stavkalari yuqori bo'lsa, kredit olish qiyinlashadi, shuningdek, firmaning investitsiya qilishga bo'lgan istagi pasayadi. Bu yalpi talabning pasayishiga olib keladi.

4. Soliqlar va subsidiya: Soliqlarning pasayishi va subsidiya siyosatining kengayishi iste'molchilar va firmalar uchun xarajatlarni kamaytirib, yalpi talabni oshiradi.

5. Siyosiy va iqtisodiy ishonch: Agar odamlar kelajakda iqtisodiy o'sish yoki barqarorlikni kutishsa, ular ko'proq xarid qilishadi, bu esa talabni oshiradi. Aksincha, noaniqlik va iqtisodiy inqiroz xavfi yalpi talabni kamaytiradi.

Yalpi taklif (AS) va uning harakatlanishiga ta'sir qiluvchi omillar

Yalpi taklif — bu iqtisodiyotdagi barcha ishlab chiqaruvchilarning umumiy taqdimoti bo'lib, u umumiy narxlar darajasi va ishlab chiqarish resurslarining o'zgarishiga bog'liq. Yalpi taklifning qisqa muddatli ($SRAS$) va uzun muddatli ($LRAS$) shakllari mavjud.

1. Qisqa muddatli yalpi taklif ($SRAS$):

Qisqa muddatda, ishlab chiqaruvchilar narxlar oshsa, ishlab chiqarishni ko'paytirishga moyil bo'lishadi, chunki ular yuqori narxlardan ko'proq foyda olishadi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish xarajatlari o'zgarishi ham qisqa muddatda yalpi

taklifga ta'sir qilishi mumkin.

Qisqa muddatli yalpi taklifning asosiy omillari:

- Ishlab chiqarish resurslarining narxi: Ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan resurslar (masalan, ishchi kuchi, xom ashyo va energiya) narxi oshsa, ishlab chiqarish xarajatlari ortadi, bu esa yalpi taklifning kamayishiga olib keladi.
- Texnologik o'zgarishlar: Agar yangi texnologiyalar ishlab chiqilsa, ishlab chiqarish samaradorligi oshadi va bu yalpi taklifni oshiradi.
- Mehnat bozorining holati: Agar mehnat resurslari talabga nisbatan kam bo'lsa, ishchi kuchining narxi ortadi, bu esa ishlab chiqarish xarajatlarini oshiradi.

2. Uzun muddatli yalpi taklif (LRAS):

Uzun muddatda iqtisodiyotning potentsial ishlab chiqarish quvvatlari to'liq ishga tushadi va bu resurslar to'liq ishlatiladi. LRAS, asosan, ishlab chiqarishning quvvatlari (ishchi kuchi, kapital, yer, texnologiya) va mehnat samaradorligiga bog'liq bo'ladi.

LRAS harakati:

- Resurslar darajasi: Agar resurslar (masalan, kapital, texnologiya, ishchi kuchi) oshsa, iqtisodiyotning ishlab chiqarish quvvatlari oshadi, bu esa yalpi taklifni oshiradi.
- Texnologik o'zgarishlar: Yangi texnologiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi mumkin, bu esa iqtisodiyotning uzun muddatli ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Modelning integratsiyasi: Yalpi talab va yalpi taklifning o'zaro ta'siri

Yalpi talab va yalpi taklif o'rtasidagi muvozanat iqtisodiy o'sish, inflyatsiya, va ish bilan ta'minlanish darajasini belgilaydi. Bozorlar tez-tez muvozanatga yetishga intiladi, ammo u yerda turli iqtisodiy omillar, siyosiy qarorlar va tashqi faktorlar bu muvozanatni buzishi mumkin.

- Yalpi talabning oshishi (AD ko'tarilishi): Bu narxlar darajasini oshirishi mumkin (inflyatsiya). Agar yalpi talab juda yuqori bo'lsa, bu bozorning ortiqcha ishlashiga va resurslarning yetishmasligiga olib kelishi mumkin.
- Yalpi taklifning oshishi (AS ko'tarilishi): Bu inflyatsiya bosimini

kamaytirishi va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Iqtisodiy siyosatlar va ularning ta'siri

- Monetar siyosat: Markaziy banklar foiz stavkalarini boshqarish orqali yalpi talabni o'zgartirishi mumkin. Foiz stavkalarini pasaytirish, kredit olishni arzonlashtiradi va talabni oshiradi, aksincha, foiz stavkalarining oshishi esa talabni kamaytiradi.

- Fiskal siyosat: Davlat xarajatlarini oshirish va soliqlarni kamaytirish yalpi talabni oshirishga olib keladi, bu esa o'sish va ish bilan ta'minlanishning oshishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, soliqlarni oshirish va xarajatlarni qisqartirish talabni kamaytiradi.

Yoki boshqacha qilib aytganda yalpi talab iqtisodiyotda ishlab chiqarilgan yakuniy tovarlar va xizmatlarni sotib olishga qilingan umumiy harajatlar yig'indisidir. Formula ko'rinishida yalpi talabni quyidagicha tasvirlash mumkin:

$$AD = C + I + G + X_n.$$

Baholar darajasi va talab qilingan milliy mahsulot hajmi o'rtasidagi bog'liqlikni ifoda etuvchi chiziq yalpi talab egri chizig'i deb ataladi.

Baholar darajasi va yalpi talab o'rtasidagi teskari bog'liqlikni, shuningdek quyidagi baho omillari bilan izohlanadi:

1. Foiz stavkasi samarasi;
2. Boylik samarasi yoki real kassa qoldiqlari samarasi;
3. Import xaridlar samarasi.

Foiz stavkasi samarasi shuni bildiradiki, yalpi talabning egri chiziq bo'yicha surilishi narxlar darajasi o'zgarishining foiz stavkasiga bo'lgan ta'siriga bog'liq.

Demak, tovarlarning baho darajalari oshsa, iste'molchilarga xarid qilish uchun katta miqdorda naqd pul kerak bo'ladi. Ishbilarmonlar uchun ham ish haqi va boshqa xarajatlarni to'lashga katta miqdorda pul zarur bo'ladi. Qisqacha aytganda, tovarlar bahosi darajalarining yuqoriligi pulga bo'lgan talabni oshiradi.

Pul taklifi hajmi o'zgarmagan holatda talabning oshishi foiz stavkasini ko'rsatilishiga olib keladi. Foiz stavkalari yuqori bo'lgan sharoitda ishbilarmonlarning investitsiya tovarlariga bo'lgan talabi pasayadi.

Investitsiya harajatlari yalpi talabning bir qismi bo'lganligi tufayli bu yalpi talab hajmining pasayishiga olib keladi.

$$P \uparrow \rightarrow MD \uparrow (MS \text{ const}) \rightarrow R \uparrow \rightarrow I \downarrow \rightarrow AD \downarrow$$

Bo'ylik samarasi yoki real kassa qoldiqlari samarasi shuni bildiradiki, narxlar darjasining oshishi, jamg'arilgan moliyaviy aktivlari (omonatlar, obligatsiyalar) real xarid qobiliyatini pasaytirib yuboradi. Bunday sharoitda aholi moliyaviy aktivlarning real qiymatini tiklash uchun joriy daromadidan iste'mol xarajatlar miqdorini qisqartiradi. Masalan, muayyan shaxs aktivida 10 mln. so'm bo'lsa, undan hech ikkilanmasdan birorta avtomashina sotib olishi, agarda inflatsiya ta'sirida mashina narxi 12 mln. so'mga ko'tarilsa, u mashina sotib ololmasligi mumkin va yana 2 mln. so'm to'plash uchun joriy davrda olgan ixtiyoridagi daromadidan ko'proq qismini jamg'aradi.

Iste'mol xarajati yalpi talabning bir qismi bo'lganligi tufayli uning kamayishi ADning pasayishiga olib kelad

XULOSA

Yalpi talab va yalpi taklif modeli iqtisodiyotdagi narxlar, miqdorlar va resurslarni taqsimlashni tushunish uchun muhim vositadir. Ushbu model bozorning qanday ishlashini, iqtisodiy o'sish va inflatsiya kabi muammolarni tahlil qilishda yordam beradi. Yalpi talab va yalpi taklif o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarning qanday ekanligini bilish, iqtisodiy siyosatni shakllantirishda ham foydalidir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Krugman, Paul; Obstfeld, Maurice. International Economics: Theory and Policy. Addison-Wesley, 2008. ISBN 978-0-321-55398-0.
2. Poiesz, Theo B. C. (2004). „The Free Market Illusion Psychological Limitations of Consumer Choice“ (PDF). Tijdschrift voor Economie en Management. 49-jild, № 2. 309–338-bet.[sayt ishlamaydi]
3. „The Role of Innovation in Transitioning from Natural Production to Manufactured Goods“- Bu adabiyot, innovatsiyalar va yangi texnologiyalar bilan qanday ko'plab korxonalar uchun foyda va samaradorlik yaratishni tushuntiradi
4. <https://worldlyjournals.com/index.php/IJSR/article/download/1302/1746> 6.

<https://e-itt.uz/index.php/eitt/article/view/742>

Mavzu bo'yicha 20 ta test

1. Yalpi talab nima?

- A) Yalpi ishlab chiqarish
- B) Iqtisodiy tizimdagi barcha tovarlar va xizmatlar uchun talab
- C) Faqat iste'mol mahsulotlari uchun talab
- D) Yalpi taklifning umumiy miqdori

2. Yalpi taklif nima?

- A) Iqtisodiy tizimdagi barcha tovarlar va xizmatlar uchun ishlab chiqariladigan umumiy miqdor
- B) Faqat xizmatlar uchun ishlab chiqariladigan umumiy miqdor
- C) Yalpi talabning umumiy miqdori
- D) Faoliyatning qisqa muddatli natijasi

3. Yalpi talabning o'zgarishi nimaga bog'liq?

- A) Narxlar va daromad darajasiga
- B) Faqat ishlab chiqaruvchilarning qarorlariga
- C) Yalpi taklifning miqdoriga
- D) Yalpi o'sishning ko'rsatkichiga

4. Agar talab oshsa, bu qanday natijaga olib keladi?

- A) Narxlar pasayadi
- B) Taklif oshadi
- C) Narxlar oshadi
- D) Taklif kamayadi

5. Yalpi talab va yalpi taklifning bozor narxiga ta'siri qanday?

- A) Ikkala tushuncha ham bozor narxini belgilaydi
- B) Yalpi talab faqat narxlarni belgilaydi

- C) Yalpi taklif faqat narxlarni belgilaydi
D) Yalpi talab va yalpi taklif bozor narxiga ta'sir qilmaydi
6. Qisqa muddatda yalpi taklif nima bilan cheklangan bo'lishi mumkin?
A) Narxlarning yuqori darajasi
B) Ishlab chiqarishning inertsiyasi
C) Daromad darajasining pasayishi
D) Mahsulotlar miqdorining kamayishi
7. Yalpi talabni qanday omillar o'zgartirishi mumkin?
A) Narxlar va soliq siyosati
B) Faqat ishlab chiqaruvchilarning qarorlari
C) Faqat narxlar
D) Faqat talabning o'zgarishi
8. Yalpi talab va yalpi taklif modelida narxlar qanday o'zgaradi?
A) Talab oshsa, narxlar pasayadi
B) Taklif oshsa, narxlar oshadi
C) Talab oshsa, narxlar oshadi
D) Yalpi taklifga bog'liq holda narxlar o'zgaradi
9. Yalpi taklifning qisqa muddatli o'zgarishi qanday ko'rinishga ega?
A) Ishlab chiqaruvchilar tezda ko'proq ishlab chiqarishni boshlashadi
B) Ishlab chiqarish cheklangan va inertsiyaga ega bo'ladi
C) Ishlab chiqarish darajasi darhol oshadi
D) Qisqa muddatda taklif o'zgarmaydi
10. Uzoq muddatda yalpi taklifni qanday omillar o'zgartiradi?
A) Yalpi talabning o'zgarishi
B) Ishlab chiqarish quvvati va texnologiyalar

C) Narxlar va soliq siyosati

D) Faqat pul ta'minoti

11. Yalpi talab va yalpi taklif modelida qanday iqtisodiy muammo ko'rib chiqiladi?

A) Ishsizlik darajasi

B) Resurslar taqsimoti va narxlar

C) Narxlarning noaniqligi

D) Barcha yuqoridagilar

12. Pul ta'minotining kengayishi bozorni qanday ta'sir qiladi?

A) Yalpi talabni oshiradi

B) Yalpi taklifni oshiradi

C) Narxlar pasayadi

D) Taklifni kamaytiradi

13. Bozor muvozanati qanday belgilanishi mumkin?

A) Yalpi talab va yalpi taklifning teng bo'lishi

B) Yalpi talabning yuqori bo'lishi

C) Yalpi taklifning yuqori bo'lishi

D) Narxlarning doimiy o'zgarishi

14. Agar yalpi talab yuqori bo'lsa, iqtisodiyotda nima yuz berishi mumkin?

A) Narxlar pasayadi

B) Taklif ortadi

C) Narxlar oshadi

D) Taklif kamayadi

15. Yalpi talabning pasayishi qanday natija berishi mumkin?

A) Narxlar oshadi

B) Taklif ortadi

C) Narxlar pasayadi

D) Iqtisodiy o'sish tezlashadi

16. Inflyatsiya qanday bog'liq bo'lishi mumkin?

A) Yalpi talabning oshishi inflyatsiyani keltirib chiqaradi

B) Yalpi taklifning oshishi inflyatsiyani keltirib chiqaradi

C) Inflyatsiya faqat pul ta'minotiga bog'liq

D) Inflyatsiya faqat soliq siyosatiga bog'liq

17. Yalpi talab va yalpi taklif modelida to'liq ish bilan ta'minlangan bozor qanday bo'ladi?

A) Yalpi talab va yalpi taklif o'rtasida tenglik mavjud

B) Yalpi taklif yuqori

C) Yalpi talab pasaygan

D) Iqtisodiyot doimiy o'sishda bo'ladi

18. Agar talab oshsa, lekin taklifda o'zgarish bo'lmasa, bu qanday natijaga olib keladi?

A) Narxlar oshadi

B) Taklif oshadi

C) Taklif kamayadi

D) Iqtisodiy o'sish ko'tariladi

19. Iqtisodiy siyosat orqali yalpi talabni kamaytirishning eng oddiy usuli nima?

A) Soliq stavkalarini oshirish

B) Pul ta'minotini kengaytirish

C) Davlat xarajatlarini oshirish

D) Soliq stavkalarini kamaytirish

20. Yalpi taklifning oshishi iqtisodiyotga qanday ta'sir qiladi?

A) Iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi

- B) Narxlar oshadi
- C) Iqtisodiy o'sish sekinlashadi
- D) Taklifni kamaytiradi

Javoblar;

1B	11B
2A	12A
3A	13A
4C	14C
5A	15C
6B	16A
7A	17A
8C	18A
9B	19A
10B	20A